

УДК 821.161.2:82-31:82-9

ЖАНРОВА УНІКАЛЬНІСТЬ РОМАНУ ЮРІЯ ЩЕРБАКА «ЧАС СМЕРТОХРИСТІВ. МІРАЖІ 2077 РОКУ»

Шабаль К.С.

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню жанрово-стильових особливостей сучасного українського роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». Стверджується належність роману до політичного жанрового різновиду. Окреслено вплив світоглядних орієнтирів письменника на ідейне спрямування твору. Осмислено тенденції й перспективи розвитку жанрового різновиду за сучасної літературної динаміки.

Ключові слова: антиутопія, герой, жанр, жанровий різновид, політичний роман.

Постановка проблеми. Історія світової літератури показує, що з усіх жанрів найбільш репрезентативним із точки зору художньої характеристики тієї або іншої епохи є роман. До другої половини XIX століття він став провідним європейським жанром. Як відомо, роман, завдяки своїй особливій ємності, здатний найбільш повно й багатогранно розкрити образ людини. Тому власне романний предмет отримує широку модифікаційну реалізацію. Це означає, що є складнощі з ідентифікацією романних різновидів і модифікацій, зокрема й політичного роману. Досі панує суто тематичний (явно недосконалий) підхід до жанрового різновиду політичного роману, який і не призводить дослідників до осмислення художніх способів вирішення політичної тематики. Але політичний роман не тільки проблемно-тематичне поєднання, але й структурне. Складність проблеми ідентифікації жанрового різновиду пов'язана також з тим, що давати статичне визначення жанрового різновиду неможливо. Жанр – не постійна, а рухома система. Політичний роман рідко зустрічається в чистому вигляді, як і всяка романна модифікація.

Проблема жанру загалом належить до однієї з найскладніших, а відтак і найбільш своєрідних у вітчизняному та світовому літературознавстві. Н. Копистянська в монографії «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» звернулася до відомих концепцій жанру та жанрової системи, вибудувавши цілісну генологічну картину. Пройшовши довгий шлях неузгодженості

в термінології й на сьогодні зберігши право на творчу свободу учених-літературознавців, дефінітивні рамки жанру залишаються рухливими. Узгодити стає й змінне в межах жанру Н. Копистянська намагалась за допомогою концепції чотирьох взаємопов'язаних сфер спіралі, де перша сфера окреслює жанр, як поняття найбільш абстрактне, загальнотеоретичне, друга – як історичне, обмежене в часі та «літературному просторі», третя – як явище конкретної національної літератури і четверта – як вище індивідуальної творчості [6, с. 32-34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці неодноразово звертались до з'ясування структурного наповнення жанру, його складових. Розробці цього питання присвятили свої праці С. Аверінцев, С. Андрусів, М. Бахтін, Б. Іванюк, О. Галич, Н. Копистянська, О. Ніколенко, О. Потебня, А. Ткаченко, Ц. Тодоров, Л. Чернець та ін.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що вивчення цієї літературознавчої категорії почалося досить давно, залишається багато суперечливих питань, які потребують детальнішого розгляду. При цьому варто поцінувати своєрідність політичного роману та показати його місце в ієрархічній системі романної типології, адже в українській літературі все частіше з'являються твори, до сюжетотворення яких вводиться політична проблематика, що зазнає різного рівня художнього осмислення. В українських літературоз-

навчих термінологічних виданнях відсутнє визначення «політичного роману». У вітчизняній літературі цей жанровий різновид малодосліджений. Існують лише його поодинокі розвідки, представлені літературно-критичними статтями В. Климчука, І. Моторнюка, М. Слабошпицького. Виділяємо такі специфічні ознаки політичного роману як жанрового різновиду: головним предметом зображення є політичні перипетії, в основі твору можуть лежати певні реальні політичні події, основна думка сфокусована на проблемах соціально-політичного характеру, головні персонажі є виразниками ідеологічних і політичних переконань автора, текст документалізовано, існує баланс між реальністю та вимислом, у творі переважає суспільно-політична лексика. Поділяємо думку І. Моторнюка, який у статті «Політичний роман сьогодні» стверджував, що риси політичного роману можна відшукати в багатьох творах сучасної літератури: «Чорний Ворон» В. Шкляра, «Музей покинутих секретів» О. Забужко, «Час смертохристів» Ю. Щербака, «Заплава» В. Баранова, «Країна ірредента» Р. Іванчука, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко.

Мета статті. Дослідити специфіку жанрово-стильових особливостей роману «Час смертохристів. Міражі 2077 року» Ю. Щербака. Вона передбачає такі завдання: проаналізувати художню систему твору, для якої характерне змалювання суспільно-політичних подій; розкрити суть художнього осмислення авторської дійсності та пов'язану з цим науковою потребою комплексного вивчення мистецького доробку письменника.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська проза шукає різних шляхів осмислення складних і болючих суспільно-політичних перипетій сучасності в руслі загальноєвропейської художньої практики, не відриваючись водночас від національного ґрунту та літературного процесу. Поява неординарного твору Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року», в основі якого авантюрний сюжет, збентежила читачів і критиків. Автор зазначив: «У романі багато ситуацій може видатися надуманими, але вони не є такими, бо фактично – це віддзеркалення нинішнього світу» [7]. Прозаїк змалював конкретні, часто впізнавані ситуації українського політичного, соціального й духовного недалекого минулого й сьогодення, містифікуючи своїх реципієнтів. Він переніс дію роману в майбутнє, у 2077 рік. У творі втілено досвід Ю. Щербака як політика й дипломата, що дозволило створити атмосферу абсолютно достовірної (попри всю гротескність) картини інтриг, переговорів, підступів і зрад. Напевно, деякі епізоди твору списано з власного життя колишнього чиновника.

Наукову полеміку викликала жанрова «заплутаність» твору. М. Ільницький, Л. Онишкевич, Є. Кононенко, М. Стріха, А. Шпиталь вбачають у творі антиутопічну жанрову природу. З найдавніших часів людство замислювалося про майбутнє, про те, яким буде світ, відносини між людьми. Письменники теж створювали образ суспільства майбутнього. Так народився жанр утопії – творів, що описують ідеальний суспільний устрій. Назву жанру дала книга англійського письменника Т. Мора «Утопія» (1516 р.). У XX ст. бурхливий розвиток науки, а головне, небачені досі суспільні

перетворення викликали стурбованість тим, куди рухається суспільство. Коли уявлення про щасливе майбуття стало перетворюватися на жахіття, пов'язані з примарними соціальними ідеалами, розчаруваннями у прогресі, народився жанр – антиутопії. У першій половині століття такі твори з'являлись один за одним: «Ми» Є. Зам'ятіна (1924 р.), «Котлован» А. Платонова (1930 р.), «Цей дивовижний світ» О. Хакслі (1932 р.), «1984» Дж. Оруелла (1949 р.) та ін. У літературознавчому словнику маємо визначення: «Антиутопія, або негативна утопія – зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто припадних соціальних ідеалів» [7, с. 48]. Тобто це твір, у якому зображено негативні тенденції розвитку країни або й світу загалом. Авторі антиутопій, посиляючись на аналіз реальних суспільних процесів, за допомогою фантастики намагаються передбачити небезпечні наслідки існуючого порядку або утопічних ілюзій. Фантастика складає основу поетики антиутопії, але не будь-який фантастичний твір є антиутопією. Фантастика виконує в антиутопії дві функції: фантастичні ситуації допомагають розкрити недосконалість суспільного ладу; показує негативні наслідки тих чи інших суспільних процесів. В одному з інтерв'ю Ю. Щербак назвав «Час смертохристів» гострополітичним трилером і антиутопією [7], зазначивши, що оповідь здається фантастичною, але будь-яка ситуація, пов'язана з головним героєм (начальником військової розвідки України генерал-лейтенантом Ігорем Гайдуюком), має реальну основу.

Як дистопію або ж політичний памфлет ідентифікує цей твір О. Гольник. Зустрічаємо стосовно твору й інші жанрові дефініції: роман-тривога, роман-пророцтво, роман-застереження, політичний детектив. В. Скуратівський у роздумах про жанрову специфіку твору зауважив: «Жорстока глибока притча, жанрово унікальна – несподівана в нашій літературі: нібито твір-фентезі, який однак, точно віддає трагічну реальність українського минулого і української сучасності у контексті гіпотетичної української прийдешності» [14]. За М. Слабошпицьким, новий роман Ю. Щербака «не просто політична антиутопія, хрестоматійний трилер. Це концентрація і художня кристалізація небезпечних тенденцій політичного життя України та й усього світу. Це роман-набат про загрозу знищення української нації та держави» [11].

Ю. Щербак – письменник, який протягом десятиріч був очевидцем великої політичної гри кінця XX початку XXI століття, порушує в романі гострі проблеми, застерігаючи українців від недалекоглядності й небезпек, що чатують на Україну. Пізнаваність багатьох змальованих автором ситуацій, сатирична стратегія, обрана ним для викриття проблем сьогодення, прямий вплив на свідомість читача, завдяки гротеску, алюзіям, сатиричним контрастам, прямому або прихованому цитуванню формують публіцистичний пафос «Часу смертохристів». Як зауважив Л. Онишкевич, «це сатира на силу олігархів, уряд маріонеток, наївну вишивко-шароварщину, легке віддавання влади не-українцям. Це також сатира на пасивних жителів України, які не беруть на себе відповідальності за свою державу»

[10, с. 4]. У творі бачимо нову політичну карту світу, яку поділено на потужні державні утворення: Конфедерація Держав Північної Америки (США, Канада, Мексика), Франко-Арабський халіфат, Альянс Південна Америка, Ісламо-Монгольську Чорну Орду, позаблокове формування УРОД (Українсько-Російська Об'єднана Держава). Насамперед увагу письменника привертає майбутня доля України (Військово-Козацька Федеративна держава), яку політичні керманічі призводять до критичної ситуації, поступово втрати її суверенітету. У романі опријавнено реальний стан подій в Україні 2077 року: панівна верхівка – пішаки, їхня влада формальна; процвітає олігархічно-кланова система; землі розділено між різними можновладцями й політичними силами; столиця – занедбана, розкрадена, в історичному центрі якої збудовано Батий-град, де вирішуватиметься питання приєднання України до Чорної Орди; з'явилися кріпаки ХХІ століття, яких багатії тримають не для того, щоб вони обробляли панські лани, а для поповнення світових борделів, для гладіаторських боїв; повний занепад будь-якої моралі й гідності (позбавляння людей головного духовного надбання – християнської віри, кабінки для кохання на вулицях міст, автомобільні гонки, під час яких збивають на смерть невинних людей тощо). Завдяки авторським аббревіатурам, що мають негативну конотацію, увиразнюється абсурдність громадських об'єднань та політичних новоутворень: СУКА – Східно-Українська Комуністична Асоціація, УСРАН – Українська секція російської академії наук, ЗЕК – Зона етнічної консолідації, УРА – Українська Револуційна Армія, ЛУК – Ліга Устима Кармелюка та ін. Жахає лицемірство світового політикуму, ігри якого призвели до Третьої й Четвертої світових воєн.

Роль рятівника світу, що перебуває на межі знищення, автор віддає українському розвідникові Ігорю Гайдукові. Герой, повернувшись зі служби в Конфедерації Держав Північної Америки, стає учасником політичних інтриг, підступних змов, бурхливого життя української «верхівки». Протагоніст прагне захистити державу від агресії Чорної Орди, та його наміри безуспішні. Фінальним етапом розвитку суспільства, в якому панує безпринципність, жага до безмежної влади, відсутність будь-яких моральних цінностей, за задумом автора, стає його знищення. Ядерні вибухи на планеті та в космосі призводять до ефекту «кінця світу»: «У цей період людство втратило понад два мільярди населення. Розпалися великі державні утворення, натомість почали виникати невеличкі, як у середні віки, місцеві громади людей, охоплених страхом кінця світу» [14, с. 466]. Письменник акцентує увагу на регресивних за-непадницьких процесах сьогодення в суспільстві, художньо реалізуючи свій прогноз майбутнього: «Бандитські правлячі режими в Україні, хоч би якими гаслами прикривалися, розтлівали і знищували український народ, заганняючи його в злидні і кріпацтво, денаціоналізуючи, криміналізуючи, галушкізуючи та ісламізуючи його...» [14, с. 472]. Обравши апокаліптичну розв'язку роману, автор прагне сформулювати в читача неприйняття зображуваного, викликати непримиренність до політичної стагнації, пробудити на-

ціональну свідомість, прагнення творити нову історію, врахувавши помилки минулого.

Осмилення соціальної дійсності, індивідуально-художню реалізацію власного письменницького сприйняття політичних перипетій демонструє і М. Гримич. Антиутопічний варіант розвитку історії в її романах займає особливе місце. За концептуальними акцентами та художнім втіленням «Егоїст» є непересічним романом. До певної міри це унікальний твір, у якому розгорнуто такий художньо-образний кут зору на українську політичну дійсність, що надає йому рис політичного роману. Художні задуми у творі ґрунтуються на сучасних реаліях із глибокими філософськими узагальненнями, змістовним описом механізму управління країною в період зовнішньої загрози та внутрішньої боротьби в Україні на початку ХХІ століття. Авторка змалювала уклад життя українських депутатів, що ведуть закулісні ігри в стінах Верховної Ради, вказала на знедуховлені домінуючі скаліченого суспільства та криміналізований світ державної політики. Роман є спробою уможливити художнє бачення політико-правової свідомості народу як її органічної складової. Галерея персонажів роману представлена образами українських політиків, іноземних послів, працівників СБУ, журналістів. Деякі персонажі названі прямо – іменами своїх прототипів, деякі – легко прочитуються. Особливо деталізовано образи членів націонал-боротьбистів. Підпільники намагались збурити громадську свідомість українців проти неоколоніальної політики Росії, висловивши обурення проти дій щодо Грузії. Письменниця, аналізуючи сучасний політичний стан у країні, проектує можливі події майбутнього, у голосі протагоніста передчуття загрози – через кілька років Росія те саме зробить з Україною. Мета цього угруповання – «зачистка» українського суспільства від корупціонерів, зрадників, бандитів.

Через переосмилення політичних фактів у горнилі авторського світовідчуття, через утворення сильно сугестивних образів переплітаються екзистенційні та національні модули буття особистості. Видаються ймовірними роздуми Ю. Щербак і М. Гримич про ментальність українського народу, про політичний устрій держави і руїну, яка в ній триватиме до приходу справжнього лідера. Письменники показують, що в сучасному світі існує велика кількість передумов, які можуть привести людство до антиутопічного існування.

Висновки і пропозиції. Головна сюжетна лінія «Часу смертохристів» Ю. Щербак – політична боротьба за панування та територію на планеті. Це художній твір про механізми здійснення політичної влади. У творі репрезентовано актуальні події часу, в основі лежить багатий фактичний матеріал. Роман місткий щодо інформації, по журналістському оперативний і гостросюжетний. «Документальне начало» (документ-фікція, документ-прийм) у структурі роману набуває рангу паритетності із власне літературним текстом. Отже, «Час смертохристів» Ю. Щербак належить до політичного жанрового різновиду. Роман є своєрідним і неоднорідним мистецьким явищем із позиції його жанрово-стильової специфіки, що інспірує необхідність його більш детального дослідження в контексті сучасної літератури.

Список літератури:

1. Гольник О. Жанрова природа роману Ю. Щербак «Час смертохристів» / О. Гольник // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (літературознавство) / ред.: Г. Д. Ключек, В. В. Лучик, В. П. Марко. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 111. – С. 69-79.
2. Гримич М. Егоїст: роман / М. Гримич. – Львів: Кальварія, 2003. – 228 с.
3. Ільницький М. Що було б, якби?.. Що буде, якщо?.. Альтернативна історія Василя Кожелянка та антиутопія Юрія Щербак [Електронний ресурс] / М. Ільницький // Літературна Україна. – 2012. – № 4(5433). – Режим доступу: <http://litukraina.kiev.ua/index.php/home/28-2012-01-25-13-26-57.html>
4. Козирева Т. Не абсолют [Електронний ресурс] / Т. Козирева // День. – 2011. – № 194. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ne-absolyut>
5. Кононенко С. Великий досвід і велика гра [Електронний ресурс] / Євгенія Кононенко. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/09/05/velykyj-dosvid-i-velyka-hra/>
6. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Коскін В., Бондаренко С. Юрій Щербак: Люди без моралі без моралі – це смертохристи [Електронний ресурс] / В. Коскін, С. Бондаренко. – Режим доступу: <http://www.vox.com.ua/data/publ/2011/05/18/yurii-shcherbak-lyudy-bez-morali-tse-smertohrysty.html>
8. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
9. Моторнюк І. Політичний роман сьогодні / І. Моторнюк // Літературна Україна. – 2013. – № 10. – С. 12.
10. Онишкевич Л. У Вашингтоні відбувся круглий стіл за романом Юрія Щербак «Час смертохристів: Міражі 2077 року» / Л. Онишкевич // Літературна Україна. – 2013. – № 3. – С. 4.
11. Слабошпицький М. Юрій Щербак. Час смертохристів: Міражі 2077 року [Електронний ресурс] / М. Слабошпицький // День. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/yurij-shcherbak-chas-smertohristiv-mirazhi-2077-roku.html>
12. Стріха М. Роман-пересторога Юрія Щербак / Максим Стріха // Кур'єр Кривбасу. – 2011. – № 262- 263. – С. 309-313.
13. Шпиталь А. Роман про майбутнє, яке не повинно настати / Анатолій Шпиталь // Слово і час. – 2011. – № 8. – С. 70-76.
14. Щербак Ю. Час смертохристів. Міражі 2077 року: роман / Ю. Щербак. – К.: Ярославів вал, 2013. – 480 с.

Шабаль К.С.

Запорізький національний університет

ЖАНРОВАЯ УНИКАЛЬНОСТЬ РОМАНА ЮРИЯ ЩЕРБАКА «ВРЕМЯ СМЕРТОХРИСТОВ. МИРАЖИ 2077 ГОДА»

Аннотация

Статья посвящена исследованию жанрово-стилевых особенностей современного украинского романа Ю. Щербак «Время смертохристов. Миражи 2077 года». Утверждается принадлежность романа к политической жанровой разновидности. Определено влияние мировоззренческих ориентиров писателя на поэтику характеросоздания и идейного направления произведения. Осмысленно тенденции и перспективы развития жанровой разновидности в условиях современной литературной динамики.

Ключевые слова: антиутопия, герой, жанровая система, жанровая разновидность, политический роман.

Shabal K.S.

Zaporizhzhya National University

UNIQUE OF THE GENRE OF NOVEL «TIME OF SMERTOHRYSTS. MIRAGES OF 2077» BY YURI SHCHERBAK

Summary

The article is devoted to the study of genre and stylistic features of the modern Ukrainian novel «Time of Smertohrysts. Mirages of 2077» by Y. Shcherbak. Reflections on the affiliation of the novel to the political genre variety are suggested. The influence of the writer's worldview orientations on the poetics of the character and the ideological direction of the work is determined. The tendencies and perspectives of the genre variety development in contemporary literary dynamics are understood.

Keywords: anti-utopia, character, genre system, genre variety, political novel.